

УДК 338.2:338.43:338.435(1-22)

М. М. Ігнатенко

ОЦІНКА СТАНДАРТІВ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Анотація. У статті досліджено стандарти рівня життя сільського населення та визначено взаємозв'язок з ними ефективності функціонування соціальної інфраструктури аграрної сфери. Обґрунтовано пріоритетні напрями розв'язання соціально-економічних проблем розвитку соціальної інфраструктури з метою підвищення рівня життя сільського населення.

Ключові слова: рівень життя, стандарти, сільське населення, соціальна інфраструктура, аграрна сфера, оцінка, державне регулювання, управління.

Summary. The article examines the standards of living of the rural population and determined their relationship to the functioning of social infrastructure in the agricultural sector. Grounded priorities solving social and economic problems of social infrastructure in order to improve the standard of living of the rural population.

Key words: standard of living standards, rural population, social infrastructure, agriculture, evaluation, regulation, management.

Постановка проблеми. Аграрна сфера України у своєму розвитку за останні роки характеризується позитивними зрушеннями у сільськогосподарському виробництві, його капіталізації та корпоративізації, розширенні присутності на світовому аграрному ринку. Проте це не вплинуло належним чином на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку сільського населення та підвищення стандартів його життєдіяльності. Найгострішими з них залишаються безробіття, зниження рівня життя сільських жителів, руйнування соціальної інфраструктури села. Тому важливе значення має забезпечення взаємозв'язку між результатами господарювання та розвитком соціальної інфраструктури, а також підвищенням рівня та якості життя селян

як головної продуктивної сили аграрного виробництва. Це має складати один із пріоритетних напрямів аграрної політики держави та розвитку аграрної економіки, спрямованої на підвищення стандартів життєвого рівня населення.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Аналіз сутності та динаміки процесів, що визначають стандарти рівня життя сільського населення на сучасному етапі, вказує на недостатній стан розвитку соціальної інфраструктури аграрної сфери. Для сільських поселень характерні глибока демографічна криза, брак мотивації до праці у населення, безробіття, зниження рівня життя, занепад об'єктів соціальної інфраструктури, скорочення кількості сільських населених пунктів.

© М. М. Ігнатенко, 2013

Мета статті. Основним завданням статті є оцінка стандартів рівня життя сільського населення та проблем функціонування соціальної інфраструктури аграрної сфери з метою визначення пріоритетних напрямів подолання проблем, які супроводжують їх взаємозв'язок та підвищення ефективності.

Виклад основного матеріалу. Стратегія розвитку аграрного виробництва має на меті підвищення рівня життя населення регіонів України. Вона набуває особливо важливого значення, тому що без подолання негативних тенденцій у розвитку аграрної сфери та сільських територій, де проживає 31,4 % населення країни, наша держава не зможе ефективно конкурувати з економічними системами інших розвинених країн, в яких стандарти життя сільського та міського населення максимально зближені. Диференціація стандартів життя сільського та міського населення в Україні загрожує впливом найбільш активної та працездатної частини сільського населення до міст або за кордон, активізує трудову міграцію, що робить занепад сільських територій постійно триваючим процесом.

У сільській місцевості України проживає 7008,7 тис. осіб економічно активного населення (87,2 % працездатного, 12,8 % — непрацездатного віку). При цьому 75–80 % з них характеризуються самозайнятістю, що означає працю у власних домогосподарствах та не дає підстав для належного соціального захисту, пенсійного забезпечення у майбутньому, інших соціальних переваг, якими користуються працівники аграрних та інших підприємств.

Рівень життя населення України залишається низьким, про що свідчать як суб'єктивні, так і об'єктивні показники та стандарти: якість раціону харчування, умови проживання, забезпечення населення житлом і товарами тривалого користування, доступність якісних медичних та освітніх послуг тощо [1]. У структурі соціального забезпечення значна частка припадає на споживання продуктів харчування, обсяги якого досягають 60–70 % бюджету сільських сімей. Не вдалося подолати негативної тенденції зростання рівня соціального розшарування населення. Повільними темпами відбувається формування середнього класу селян.

В Україні у 2011 р. частка сільського населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, становила 46,1 % проти 42,7 % у 2010 р. У деяких регіонах цей показник досяг майже 63 % (Херсонська область). У 2011 р. 22,7 % населення сільської місцевості отримували менше 894 грн. грошових доходів на місяць, у той час як таких міських мешканців було лише 12,7 %. Грошові доходи 37,2 % домогосподарств у сільській місцевості на місяць були також нижче від прожиткового мінімуму (18,2 % домогосподарств мали грошові доходи менше 894 грн.). У 2011 р. 29,0 % сільського населення отримували загальний дохід на місяць нижчий від

прожиткового мінімуму (у міських поселеннях — 17,8 %). Найбільше від бідності потерпають сім'ї з дітьми та особи старших вікових груп.

Зберігся значний рівень натуралізації сільських домогосподарств. Так, у 2011 р. надходження від продажу сільськогосподарської продукції склали 11,4 % грошових доходів та 9,4 % сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості. На нашу думку, структурні зміни у сфері аграрного виробництва та відповідних цінових співвідношеннях вестимуть до зменшення цього джерела фінансових надходжень сільського населення. При цьому у структурі сукупних ресурсів домогосподарств оплата праці становить 33,7 %, а доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості — 4,6 %.

Основною з причин низького рівня задоволення основних потреб та стандартів життя залишається недостатній рівень доходів населення внаслідок зростання безробіття серед селян, незбалансованість ринку праці в цілому. Тому для підвищення рівня зайнятості важливе значення має сприяння державою розвитку територіальних підприємницьких мереж (регіональних кластерів) у сільських регіонах, орієнтованих на матеріально-технічне постачання сільськогосподарського виробництва та переробку, зберігання і збут сільськогосподарської продукції, всебічний розвиток кооперативних відносин (обслуговувальна та виробнича кооперація), інтеграційних процесів у аграрній сфері. Велику увагу слід приділити розвитку соціальної інфраструктури, сільського туризму як важливих сфер прикладання праці на селі [2].

Сучасний стан соціально-економічної інфраструктури аграрної сфери економіки підтверджує наявність кризових процесів у її розвитку. Тривале недофінансування соціальної сфери призвели до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу. У сільській місцевості України залишилося менше чверті від тієї кількості підприємств побутового обслуговування, які функціонували у 1990 р. Сучасна мережа об'єктів соціальної інфраструктури села охоплює 8,9 тис. дошкільних закладів, 13,25 тис. загальноосвітніх шкіл, 248 сільських професійно-технічних училищ, 23 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та 118 — I–II рівнів акредитації, 16,5 тис. клубних закладів, 14,9 тис. бібліотек, 1,6 тис. демонстраторів фільмів, 0,5 тис. дільничних лікарень, 3,4 тис. амбулаторно-поліклінічних закладів, 14,9 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, 175 станцій швидкої допомоги, 270 стадіонів, 7,5 тис. спортивних залів, 42 плавальних басейнів, 2,3 тис. стрілецьких тирів, 19,7 тис. спортивних полів і майданчиків. У сільській місцевості функціонує 13,4 тис. магазинів, 3 тис. кіосків, 7,5 тис. закладів ресторанного господарства, 10,9 тис. телефонних станцій. Сільський житловий фонд налічує 6,1 млн. житлових будинків загальною площею 386,5 млн. м².

Сільські населені пункти мають недостатню мережу об'єктів соціального призначення, а в тих сільських населених пунктах, які її мають, продовжується скорочення кількості дитячих дошкільних закладів, шкіл, лікарняних закладів, підприємств побутового обслуговування населення. Майже половина сіл не мають шкіл та закладів охорони здоров'я, дві третини — дитячих дошкільних закладів, 40 % — клубів і будинків культури [3].

Функціонування аграрної сфери супроводжується недостатнім розвитком об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури сіл. Облаштування житлового фонду сільського населення, приміщень виробничо-господарського призначення характеризується недостатньо розвинутою системою водопостачання, низьким рівнем забезпечення центральним опаленням, газом, гарячим водопостачанням, каналізацією тощо. У 2010 р. в Україні лише 27,1 % житлової площі в сільській місцевості було обладнано водогонном, 23,2 % — каналізацією, 36,1 % — опаленням, 11,5 % — гарячим водопостачанням.

Не менш важливою проблемою є забезпеченість житлом. В Україні у 2010 р. у середньому на одного мешканця в сільській місцевості забезпеченість житлом складала 26,1 м² проти 21,6 м² у місті. Найбільше житлової площі на одного сільського жителя припадає у Київській (39,1 м²), Вінницькій (32,9 м²), Чернігівській (31,5 м²), Черкаській областях (31,2 м²), найменше — у Автономній Республіці Крим (17,4 м²), Херсонській (22,0 м²), Волинській (22,3 м²), Рівненській областях (22,9 м²). Проте значна частина будинків була побудована у 60-х роках, їх планування та облаштування не відповідає сучасним вимогам та можливостям.

Надто низьким залишається рівень обладнання житлових будинків інженерними комунікаціями. Незважаючи на високий рівень забезпеченості житловою площею, рівень благоустрою сільського житла здебільшого не відповідає сучасним вимогам. Станом на кінець 2009 р. лише 25,2 % житлової площі в сільській місцевості були обладнані водогонном, 21,2 % — каналізацією, 33,6 % — центральним опаленням, 9,5 % — гарячим водопостачанням. З кожним роком в Україні зменшується кількість сільських населених пунктів, які мають водопровід та каналізацію.

У незадовільному стані в селі перебувають об'єкти освіти, охорони здоров'я та культури. Наявна матеріальна база культурно-побутових об'єктів не відповідає нормам. Об'єкти освіти в більшості випадків не мають сучасних технічних обладнань для навчання, не вистачає педагогічного персоналу, а рівень фахової освіти нижчий, ніж у місті. У 2010 р. у сільській місцевості налічувалося 15,5 тис. дошкільних закладів. Проте 1,1 тис. закладів не працювали. Третина зазначених закладів (36 %) не була придатна для цільового

використання або перебувала на капітальному ремонті, інші (64 %) не працювали через відсутність дітей, а також внаслідок незабезпечення паливом, електроенергією, фінансуванням. Охоплення дітей дошкільними закладами складало в 2010 р. в селі лише 33,0 %, у місті — 68,0 %. Уведення в експлуатацію нових дитячих дошкільних установ відбувається вкрай нерівномірно та повільно.

До негативних наслідків у соціальному плані призводить руйнування інфраструктури сільських лікувальних установ [4]. Потенціал сільських дільничних лікарень скорочувався із року в рік, і лише з 2005 р. спостерігається слабка тенденція до певного покращення ситуації. Майже практично були припинені виїзні форми медичного обслуговування, знизилася обсяги та якість профілактичних медичних заходів. Натомість відбувається укрупнення лікарняних закладів, що зменшує доступ населення до медичних послуг та негативно впливає на стандарти охорони здоров'я.

При дуже низькому рівні введення в експлуатацію установ культури морально старіють та фізично зношуються їх основні фонди, збільшується кількість об'єктів, що закриваються без подальшого відновлення їх функціонування. Чисельність закладів культури клубного типу в сільській місцевості щороку скорочується: за 2000–2010 рр. — на 1,2 тис. одиниць (6,8 %), а порівняно з 1990 р. — на 8,6 тис. одиниць (34,3 %). Слід відзначити, що через високий рівень зношеності основних фондів фактично втрати потенціалу інфраструктури сільських територій істотно перебільшують офіційні дані.

Дуже низький сучасний рівень соціальної інфраструктури села створює передумови для погіршення соціально-економічної та демографічної ситуації в сільській місцевості. Подолання проблем, що склалися в цій сфері, вимагає безпосереднього втручання держави шляхом розробки та фінансування конкретних цільових програм розвитку соціальної інфраструктури аграрної сфери. При цьому основними індикаторами таких програм мають бути стандарти рівня життя сільського населення та засоби їх підвищення. Мова йде про обсяги доходів домогосподарств, рівень освіти та кваліфікації кадрів на селі, витрати на медичне обслуговування в розрахунку на одну особу, раціональне харчування, тривалість життя селян.

Рівень зайнятості сільського населення в Україні продовжує залишатися низьким. Внаслідок цього значна частка найбільш працездатних і кваліфікованих селян працюють лише в особистих підсобних господарствах, займаються дрібними промислами або виїжджають за кордон. Заробітна плата працівників, зайнятих в сільському господарстві, залишається найнижчою порівняно з іншими галузями економіки. Тому соціально-економічну безпеку аграрної сфери та належні стандарти

рівня життя селян необхідно забезпечувати шляхом збільшення оплати праці в сільському господарстві до середнього рівня за галузями економіки, підтримки підприємництва та агробізнесу, розвитку соціальної інфраструктури, поширення нетрадиційних видів зайнятості на селі.

Висновки. Створення сприятливих умов для проживання та діяльності населення, зайнятого в аграрній сфері виробництва, можливе шляхом впровадження соціальних стандартів і нормативів якості життя, проведення паспортизації сільських населених пунктів, поліпшення демографічної ситуації, зайнятості та підвищення доходів сільського населення. Одним із основних завдань державного регулювання соціально-економічного розвитку є припинення руйнації соціальної інфраструктури на селі внаслідок постійної нестачі коштів у місцевих бюджетах і сільськогосподарських підприємствах.

Необхідно удосконалити структуру і систему управління соціально-економічним розвитком аграрних підприємств, у т. ч. великих корпоративних структур агробізнесу, з метою розвитку соціальної інфраструктури, системи моніторингу ринку соціальних послуг, а також реалізації пріоритетних напрямів гармонізації законодавства України зі стандартами ЄС.

Література

1. Бородіна О. М. Людський капітал у системі сталого розвитку аграрної сфери / О. М. Бородіна // Економіка АПК. — 2004. — № 4. — С. 25–30.
2. Лібанова Е. Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні [Електронний ресурс] / Е. Лібанова, Л. Черенько, В. Сариогло // Програма розвитку ООН в Україні. — К., 2010. — С. 5. — Режим доступу : <http://www.undp.org.ua>.
3. Месель-Веселяк В. Я. Реформування аграрного сектору України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. VII річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. — К. : Либідь, 2005. — С. 182–189.
4. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — 566 с.
5. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua>.